

UOT 631.529.

ARALIQ DƏNIZYANI ÖLKƏLƏRİ FLORASININ BƏZİ NÖV AĞAC VƏ KOL BITKİLƏRİNİN ABŞERONDA INTRODUKSIYASI VƏ UYGUNLAŞMASI

Abbasova Z.H.

AMEA Mərdəkan dendrarisi, Bakı, Mərdəkan qəs. S.Yesenin küç.89
zemfira_abbasova @ mail.ru

Məqalədə Aralıq dənizyanı ölkələri florasının bəzi növ ağac və kol bitkilərinin Abşeronunun quru subtropik iqlim şəraitində introduksiyası və iqlimləşdirilməsi haqqında məlumat verilir. Məlum olmuşdur ki, qeyd olunan floraya mənsub ağac və kol bitkiləri Abşeronda introduksiya üçün əsas mənbə olmaqla, bütünlükdə inkişaf fazalarını normal keçirir və keyfiyyətli toxum məhsulu verir. Cupressus sempervirens L., Quercus suber L., Quercus ilex L., Chamerops humilis L., Nerium oleander L., Cercis siliquastrum L., Rosmarinus officinalis L., Rhamnus alaternus L., Bupleurum fruticosum L., Myrtus communis L., Pinus halepensis Mill., Pinus pinea L., Viburnum tinus L., Cneorum tricoccum L., Pistacia terebintus L., Ceratonia siliqua L. və s. növlər Abşeronun yaşllaşdırılması üçün çox əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: *İntroduksiya, uyğunlaşma, ağac-kol bitkiləri, inkişaf fazaları, şaxtaya və istiya davamlılıq, dekorativlik xüsusiyyətləri, çoxaldılma, yaşllaşdırma.*

GİRİŞ

Abşeron yarımadasının kiçik əraziyə malik olmasına baxmayaraq, özünə məxsus fiziki-coğrafi, o cümlədən, iqlim şəraiti ilə fərqlənir. Bu şərait introduksiya olunmuş bəzi dekorativ ağac və kol bitkilərinin çoxaldılması, böyüyüb inkişaf etməsi üçün olduqca əlverişlidir. Quru subtropik iqlimə malik Abşeron yarımadasının ekoloji şəraitini nəzərə alaraq Avropa, Asiya, Şimali və Cənubi Amerika, Afrika, Avstraliya kimi zəngin floraya malik zonaların ağac və kol bitkiləri uzun illər ərzində AMEA-nın Mərdəkan dendrarisində introduksiya edilmiş, bioekoloji xüsusiyyətləri hərtərəfli öyrənilmişdir.

Son dövrlər Abşeron yarımadasında yenidənqurma və bərpa işləri aparılır, yeni yaşıllıq zonaları park və bağlar salınır. Bu işdə bədii-memarlıq və landsaft dizaynı ilə yanaşı ağac və kol bitkilərinin biomüxtəlifliyi də əsas rol oynayır. Belə yaşıllıqların salınmasında və bəzək bağçılığında Aralıq dənizyanı ölkələri florasından olan dekorativ və başqa keyfiyyətlərə malik bitkilər xüsusi yer tutur: *Cupressus sempervirens L., Quercus suber L., Quercus ilex L., Chamerops humilis L., Nerium oleander L., Cercis siliquastrum L., Rosmarinus officinalis L., Rhamnus alaternus L., Bupleurum fruticosum L., Myrtus communis L., Pinus halepensis Mill., Pinus pinea L., Viburnum tinus L., Cneorum tricoccum L., Pistacia terebintus L., Ceratonia siliqua L.* və s. [1-3].

MATERIAL VƏ METODIKA

Aralıq dənizyanı ölkələri florasından olan bitkilərin Abşeron yarımadasında şaxtaya davamlılığını P.A.Şutov və S.Q.Ələkbərov tərəfindən təklif edilmiş metodikaya əsasən öyrənilmişdir [4]:

- 0 – şaxtadan məhv olma müşahidə edilmir;
- 1 –yarpaqların və oduncaqlaşmamış budaqların uc hissələri məhv olmur;
- 2 – yarpaqların və birillik budaqların uc hissələri məhv olur;
- 3 - bir-ikiillik budaqlar məhv olur;
- 4 – çətiri və ya gövdənin müəyyən hissəsi məhv olur;
- 5 - yərüstü hissəsi məhv olur, yazda pöhrələr vasitəsi ilə bərpa olunur;

6 - tamamilə məhv olur.

Bitkilərin quraqlığa və istiyə davamlılığı 5 ballı şkalaya görə müəyyənləşdirilmişdir:

1 - zədələnmə yoxdur;

2 – zədələnmə zəifdir, turqor vəziyyətinin itirilməsi, yarpaqların uc hissələrinin bükülməsi və müəyyən hissəsinin saralması. Belə yarpaqlar suvarıldıqdan sonra öz əvəlki dekorativliyini bərpa edir;

3 – zədələnmə orta dərəcədədir, yarpaqlar tamamilə saralır, birillik budaqların uc hissəsi və qönçələr quruyur. Çiçəkləmə suvarılma və ya yağıntılar düşsənə qədər dayanır;

4– zədələnmə güclüdür, budaqların kütləvi quruması və dekorativliyin itməsi müşahidə edilir;

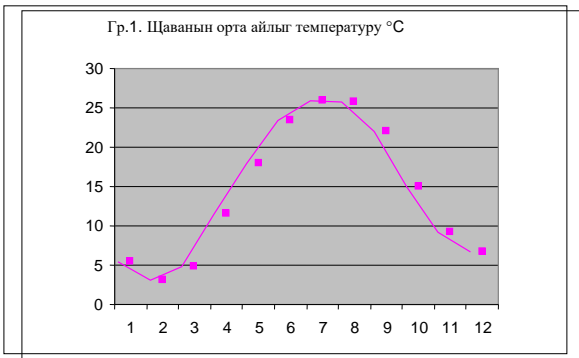
5 – yerüstü hissəsi tamamilə quruyur.

Fenoloji müşahidələr isə Rusiya Baş Botanika Bağı tərəfindən təklif edilmiş metodikaya əsasən aparılmışdır [5].

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR.

Mərdəkan dendrarisinin kolleksiyalarında Aralıq dənizyanı ölkələri florasına mənsub 82 növ ağac və kol bitkisi becərilir. Bu da ümumi genofondun 18,2%-ni təşkil edir. Bunlardan 7 növ iynəyarpaqlılar (1,5%), 75 növ yarpaqlı 16,7%) bitkilərdir.

Abşeron yarımadasının iqlim amilləri 1 və 2 saylı qrafiklərdə verilmişdir.

Hər hansı növün quru subtropik şəraitə uyğunlaşması ilk növbədə onun bu və ya digər dərəcədə quraqlığa davamlılıq kriteriyasından asılıdır. Abşeron şəraitində quraqlıq martın ortalarından noyabrın axırlarına qədər olan dövrü əhatə edir. Yay dövründə atmosferin quraqlığı yüksək temperaturun yaranmasına və havanın quraqlığına səbəb olur. Bitkilərdə transpirasiya prosesi kəskin artır. Bu cür quru hava çox vaxt isti küləklərlə müşahidə olunur ki, bu da yarpaqların məhvinə səbəb olur. Bir çox introduksiya olunan növlər isə həmin müddətdə torpağın və havanın quraqlığını çox normal keçirir, çiçəkləyir və toxum verir.

Tədqiqatlar göstərir ki, mülayim bioiqlim zonasının bitkiləri subtropik və mülayim isti zonanın bitkilərinə nisbətən yerli şəraitə daha çox uyğunlaşmış olurlar. Belə ki, *Laburnum anagyroides* Medic. və *Adenocarpus decorticans* Boiss.-də isti yay günlərində havada rütubətin çatışmaması nəticəsində yarpaqların “yanması” və tökülməsi müşahidə edilir. Torpağın quraqlığı dövründə illik boy artımı nəinki zəifləyir, hətta tamamilə dayanır. Buna uyğun olaraq, qeyd edilən növlərdə çiçəkləmə və toxumların yetişməsi həmin müddətə qədər başa çatır. Məcburi sakitlik dövründən sonra, avqust ayının II ongünlüyündə havanın və torpağın rütubətliyinin tədricən artmağa başladığı bir vaxtda bitkilərdə yarpaqlama və böyümə müşahidə edilir. Bu bioloji proses bitkilərdə xarici mühit amillərinə qarşı yaranmış uyğunlaşmadır.

Davamlılığı bir balla ölçülən bitkilər yerli şəraitin quraqlığına davamlı növlərdir - *Amygdalis communis* L., *Punica granatum* L., *Olea europae* L., *Ficus carica* L., *Pistacia terebinthus* L. və s. 3-4 balla qiymətləndirilən növlər isə yerli şəraitin quraqlığına davamlı deyil: *Laburnum anagyroides* Medic., *Adenocarpus decorticans* Boiss. və s.

Daşlı və qidalı torpaqlarda bitən bitkilər Abşeron şəraitinə daha davamlı olur. Belə ki, şərqi çinarı (*Platan orientalis* L.), daryarpaq iydə (*Elaeagnus angustifolia* L.), həqiqi püstə (*Pistacia vera* L.), adi innab (*Ziziphus jujuba* Mill.), dərman dəfnəgilənarı (*Laurocerasus officinalis* Roem.), alqırmızı ölməz kol (*Pyracantha coccinea* Roem.), aşı sumacağı (*Rhus coriaria* L.), böyük qıfotu (*Vinca major* L.) və s. Bu növlər quraqlığı normal keçirərək ardıcıl çiçəkləyir, toxum verir və yüksək davamlılıq göstərir.

Aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, bəzək bağçılığında Abşeronun quru-isti iqlim şəraitinə davamlı dekorativlik xüsusiyyətlərini uzun müddət saxlayan ağac və kol bitki növlərindən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Məlumdur ki, aşağı temperatur şəraitində (yanvar, fevral aylarında) qışda çiçəkləyən həmişəyaşıl bitkilərdən başqa əksər növlər dərin sakitlik dövrü keçirir, bu dövrdə bitkilər aşağı temperatur şəraitinə daha davamlı olur. Kəskin şaxtalı qış dövründə Aralıq dənizyanı ölkələri florasından olan bəzi növlərdə yarpaqların və ya illik budaqların uc hissəsində şaxtadan donma müşahidə edilir: alçaqboy xamerops palması (*Chamaerops humilis* L.), adi oleandr (*Nerium oleander* L.), dərman rozmarini (*Rosmarinus officinalis* L.), adi mərsin (*Myrtus communis* L.). Belə dövrdə qınmeyvəli seratoniyanın (*Ceratonia siliqua* L.) bir-ikillik budaqlarının, bəzi hallarda isə yerüstü hissəsinin məhv olması müşahidə edilir. Yazda bitki pöhrələr vasitəsi ilə bərpa olunsada, həmin il çiçəkləmə müşahidə olunmur. Budaqların şaxtadan donması bəzi növlərdə böyümə dinamikasının ləngiməsinə, fenoloji inkişaf fazalarının gecikməsinə səbəb olur: adi badam (*Amygdalis communis* L.), avropa ərğəvanı (*Vitex agnus-castus* L.), üçdənəli kneorum (*Cneorum tricoccum* L.) və s. Quru yarımsəhra rayonlarının bitkiləri Abşeronda qışı normal keçirir.

Aralıq dənizyanı ölkələri florasının əksər bitkiləri Abşeron şəraitində inkişaf fazalarını tam başa çatdıraraq, yüksək keyfiyyətli yerli toxum məhsulu verir [cədvəl 1]. Bəzi növlərin toxumları (*Quercus ilex* L., *Olea europae* L., *Pinus halepensis* Mill., *Pinus pinea* L., *Laurus nobilis* L., *Punica granatum* L.) bitkinin çətiri altına tökülərək normal suvarılma şəraitində cücərti verir. Toxumların öz-özümə cücərməsi həmin növlərin yerli şəraitə tam uyğunlaşmasının göstəricisidir. Yaşıllaşdırmada Abşeron şəraitinə tam uyğunlaşmış şaxtaya və istiyə davamlı tədqiq olunan növlərdən daha çox istifadə edilməsi məsləhət görülür.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov T.S. Abşeronun ağac və kolları. Bakı, "Elm" nəş.-t, 2010, 468 s.
2. Şutov P.A., Ələkbərov S.Q. Subtropik ağac və kol bitkilərinin Abşeronda introduksiyası və sınaqdan keçirilməsinin yekunları haqqında. AET BÜ və SB institutunun elmi əsərləri. VI cild. Bakı, 1962, 75 s.
3. Агамиров У.М. Новые древесные породы для озеленения Апшерона. Баку, изд. "ЭЛМ", 1978, 118 с.
4. Мамедов Т.С. Биологические особенности некоторых древесно кустарниковых растений используемых в озеленении Апшерона. Баку, изд. "ЭЛМ", 2002, 222 с.
5. Методика фенологических наблюдений в ботанических садах СССР. Москва. Бюлл. Глав. бот. Сада. Вып. 113, 1979, с.3-8.

**Aralıq dənizyanı ölkələri florasının bəzi növlərinin Mərdəkan dendrarisində fenoloji fazaları
(2005-2010-cu illər üzrə orta göstəricilər)**

Növlər	Yarpaqların inkişafı		Qönçələmə	Çiçəkləmə		Meyvələrin tam yetişməsi	Yarpaqların tökülməsi	
	Tumurcuqların açılması	Tam yarpaqlama		başl.	qurt.		başl.	qurt.
<i>Amygdalis communis</i> L.	26.03	20.04	26.02	13.03	13.04	16.07	02.08	30.09
<i>Ziziphus jujuba</i> Mill.	14.05	30.05	20.05	20.06	05.07	10.09	20.11	20.12
<i>Pistacia terebinthus</i> L.	09.04	10.05	20.04	01.05	20.05	10.08	04.10	15.11
<i>Pistacia vera</i> L.	24.04	12.05	22.04	06.05	24.05	18.08	10.10	21.11
<i>Myrtus communis</i> L.	08.04	23.04	04.06	19.06	17.07	25.09	-	-
<i>Elaeagnus angustifolia</i> L.	09.04	24.04	10.05	20.05	04.06	29.09	20.10	23.11
<i>Punica granatum</i> L.	30.04	18.05	02.05	22.05	20.06	10.10	25.10	20.11
<i>Olea europae</i> L.	25.03	20.04	10.05	04.06	21.06	08.10	-	-
<i>Quercus suber</i> L.	14.04	28.04	05.05	20.05	15.06	19.10	-	-
<i>Nerium oleandr</i> L.	09.04	15.04	10.06	29.06	24.09	10.11	-	-

Аббасова З.Г.

ИНТРОДУКЦИИ ДРЕВЕСТНО-КУСТАРНИКОВЫХ РАСТЕНИЙ ИЗ ФЛОРЫ СРЕДИЗЕМНОМОРЬЯ И ИХ АДАПТАЦИЯ В АПШЕРОНЕ

В статье подводятся итоги интродукции и акклиматизации некоторых древесно-кустарниковых пород из Средиземноморских флористических областей в сухих субтропических условиях Апшерона. По нашим многолетним исследованиям изучено морозо- и засухоустойчивость этих растений. Выявлено, что Средиземноморская флористическая область является основным исходным очагом для интродукции древесных и кустарниковых пород в наши условия. Большинство из них нормально проходят фазы сезонного развития, обильно цветут, плодоносят и дают качественные семена местной репродукции.

Ключевые слова: интродукция, древесно-кустарниковая растительность, фазы развития, морозо- и жароустойчивость, декоративность, размножение, озеленение

Abasova Z.H.

INTRODUCTION WOOD-BUSHES PLANTS FROM OF THE MEDITERRANEAN AND THEIR ADAPTATION IN THE ABSHERONA

In article are summed up introduction and acclimatisation wood-bushes plants from the Mediterranean floristic areas in dry subtropical conditions Apsheron. On our longterm researches it is studied cold and drought resistance of these plants. It is revealed, that the Mediterranean floristic area is the basic centre for introduction wood and bushes breeds in our conditions. The majority of them normally there pass phases of seasonal development, plentifully blossom, fructify and give qualitative seeds of a local reproduction.

Keywords: introduction, trees and shrubs, the phases of development, frost-and heat-resistant, decorative, propagation, planting

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 18.09.2013